

تدوین الگوی توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (س)

محمد ثمنی^۱

بهارک شیرزاد کبری^۲

امیرحسین محمودی^۳

چکیده: سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین منابع قدرت در گروه‌های انسانی و جوامع بشری است. در این راستا، دانشگاه به‌عنوان یکی از بسترهای اصلی تشکیل گروه‌های اجتماعی و توسعه سرمایه اجتماعی می‌تواند مورد توجه باشد. دانشگاه‌ها به‌عنوان نهادهایی بنیادین عمل می‌کنند که می‌توانند مبنایی برای یادگیری چگونگی تولید سرمایه اجتماعی باشند. در همین راستا امام خمینی نیز نقش حوزة و دانشگاه را در تحولات و توسعه آن، بسیار مهم ارزیابی نموده است و ریشه صلاح و فساد جامعه را در آنجا می‌بیند. بر این اساس هدف این پژوهش، بررسی و شناسایی عوامل تأثیرگذار بر توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با تأکید بر دیدگاه امام خمینی و تدوین الگوی مناسب جهت توسعه آن است. این تحقیق دارای رویکردی کیفی است و جامعه آماری پژوهش شامل اساتید دانشگاه و خبرگان بوده که با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و تا زمان حد اشباع (۵۰ مصاحبه) مورد مصاحبه واقع شده‌اند. در این پژوهش خدا گرای، اسلام محوری، خدمت برای خدا و اعتقاد به نظارت الهی، قانون‌گرایی،

---

۱. دانشجوی دکترای مدیریت آموزش عالی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی؛ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد

تهران مرکزی، تهران، ایران.
E-mail: msmsamani@gmail.com

۲. استادیار گروه مدیریت آموزش عالی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی؛ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران

مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
E-mail: Bsherezad86@yahoo.com

۳. استادیار گروه مدیریت آموزش عالی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی؛ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران

مرکزی، تهران، ایران.
E-mail: dr.mahmoodi1964@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۹/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۲۵

پژوهشنامه متین/سال بیست و دوم/شماره هشتاد و شش/بهار ۱۳۹۹/صص ۲۹-۱

دین و ایدئولوژی از جمله عواملی هستند که از زیرساخت‌ها و ملزومات توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه هستند و در شرایط علی کدبندی محوری شده‌اند. در نهایت، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که مقوله‌های افزایش اعتماد، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، انسجام اجتماعی، امنیت و حفظ ارزش‌های اسلامی از پیامدهای استفاده راهبردهای مناسب در ارزیابی و توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با تأکید بر دیدگاه امام خمینی بوده است.

کلیدواژه‌ها: توسعه، سرمایه اجتماعی، دانشگاه، امام خمینی، الگو.

۱. مقدمه و بیان مسئله

امروزه در جوامعی زندگی می‌کنیم که مانند گذشته سرمایه مالی تنها عامل پیشرفت نیست و اشکال دیگر سرمایه نیز اهمیت پیدا نموده‌اند. از جمله این سرمایه‌ها، می‌توان به سرمایه اجتماعی اشاره نمود که موجب افزایش کیفیت زندگی می‌گردد و ارزش‌های اجتماعی مثبت را در جهت یک زندگی خوب ارتقا می‌دهد (Hamdan et all 2014). در واقع، سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین منابع قدرت در گروه‌های انسانی و جوامع بشری است. مدیریت توسعه در عصر حاضر بیشتر از سرمایه اقتصادی، فیزیکی و انسانی، نیازمند سرمایه اجتماعی است و بدون این سرمایه استفاده از دیگر سرمایه‌ها به‌طور بهینه انجام نمی‌گردد و پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌گردد. برای توسعه بیشتر از پیش سرمایه اجتماعی لازم است نهادهای ایجادکننده آن در جامعه تقویت شوند؛ چراکه سرمایه اجتماعی را نهادهایی همچون خانواده، دولت، مذهب، نهادهای مدنی و نظام آموزشی مهیا می‌کنند. در این میان تأثیر نظام آموزشی به‌ویژه در سطح دانشگاه‌ها به علت ارتباط مستقیم با افراد جامعه بیش از سایر نهادهاست که بیشتر این تأثیر از طریق آموزش و یادگیری به افراد منتقل می‌گردد. آن‌چنان‌که بایستی اشاره نمود که آموزش، در جوامع امروزی، از دو بخش رسمی و غیررسمی برخوردار بوده است؛ بخش رسمی آن، مدارس، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی هستند و اشکال دیگر مانند یادگیری در مجالس مذهبی و کارگاه‌ها، یادگیری از طریق رسانه‌ها و... نیز بخش غیررسمی آن به شمار می‌آیند؛ بنابراین، آموزش عالی یکی از ارکان اصلی در نظام آموزشی ایران است و توجه به آن برای ایجاد سرمایه اجتماعی دارای نقشی کلیدی است.

در این راستا، دانشگاه به‌عنوان یکی از بسترهای اصلی تشکیل گروه‌های اجتماعی می‌تواند مورد توجه واقع گردد. تشکلهای علمی، فرهنگی و مذهبی، حرفه‌ای و گروه‌های دیگر در فضای

دانشگاه فرصتی مناسب برای ظهور می‌یابد. در چنین فضایی شبکه‌هایی شکل می‌گیرند که می‌توانند مبنای تشکیل نهادهای اصلی و اثرگذار جامعه باشند. در حقیقت، مبنای اصلی شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی رسمی یا غیررسمی است (Dingaa 2014).

دانشگاه‌ها به‌عنوان نهادهایی پایه‌ای عمل می‌کنند که می‌توانند مبنایی برای یادگیری چگونگی تولید سرمایه اجتماعی باشند. ورود به دانشگاه‌ها مرحله‌جدیدی را در زندگی اجتماعی انسان‌ها ایجاد می‌کند که بر نگرش‌ها، توانمندی‌ها و مهارت‌های آن‌ها در خلق و مدیریت گروه‌های انسانی، سازمان‌ها و نهادها در آینده تأثیر خواهد گذاشت؛ چراکه دانشگاه‌ها در حقیقت، زمینه‌مناسبی را برای انواع شبکه‌های اجتماعی اعم از رسمی و غیررسمی فراهم می‌نمایند. بدین ترتیب، چگونگی به‌کارگیری این سرمایه‌عظیم و شناسایی شاخص‌های اصلی آن در دانشگاه‌ها و گسترش آن می‌تواند پایگاهی محکم برای توسعه آن در نهادهای اجتماعی دیگر تلقی گردد.

آن‌چنان‌که امام خمینی نیز نقش حوزه و دانشگاه را در تحولات و توسعه جامعه، بسیار مهم ارزیابی می‌کند و در واقع ریشه صلاح و فساد مردم و جامعه را در ارتباط با چنین مراکزی جستجو نموده است که در واقع با بیان این سخن که «دانشگاه مبدأ همه تحولات است» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۸: ۶۴)، وی دانشگاه‌ها را مرکز اداره امور کشور، تربیت نسل‌ها و تعیین‌کننده مقدرات کشور می‌دانستند و تأکید نموده‌اند که استقلال دانشگاه‌ها و پیوند آن در کنار تعهد و تهذیب، موجب سعادت یک ملت و کشور و همچنین اصلاح و توسعه آن می‌گردد.

بنابراین می‌توان ذکر نمود که اساس بحث سرمایه اجتماعی بر ارزشمند بودن پیوندها و روابط میان افراد و گروه‌ها استوار است. در یک معنای کلی، سرمایه اجتماعی، ثروت و دارایی نهفته‌ای است که در روابط اجتماعی میان کنشگران جامعه وجود دارد و از کیفیت روابط و نحوه تعاملات آنان ناشی می‌شود و باعث می‌گردد روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش‌ها تسهیل گردد (شجاعی باغینی ۱۳۸۷: ۹)؛ همچنین می‌توان گفت که اگرچه امام خمینی اصطلاح سرمایه اجتماعی را هیچ‌گاه به‌صورت مستقیم بیان نکرده‌اند، ولی مفهوم، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن را در عرصه‌های مختلف روابط افراد، نهادها و دولت‌های اسلامی به‌کاربرده‌اند.

در واقع، با نگاهی به شیوه نظری و عملی بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، مشخص خواهد شد که در این زمینه امام در مقام رهبر فکری و معنوی جامعه ایران در دوران معاصر، به شایستگی از این سرمایه عظیم بهره‌جستند که بارزترین جلوه به فعلیت در آمدن آن، پیروزی انقلاب اسلامی بود. با توجه به این‌که پیروزی انقلاب اسلامی به‌واقع متأثر از بهره‌گیری ایشان از شاخص‌های سرمایه اجتماعی به وقوع پیوسته است (زمانی و همکاران ۱۳۹۷: ۳۸۳)؛ بنابراین شناخت مؤلفه‌های سرمایه

اجتماعی از منظر امام مهم به نظر می‌رسد و در واقع در این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش هستیم که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر امام خمینی چگونه تجلی و نمود پیدا کرده‌اند؟

۲. ملاحظات نظری

۲-۱. مفهوم سرمایه

سرمایه در زبان لاتین از ریشه Cap به معنای «سر» است و در مفهوم اصلی خود، به هرگونه پول، ثروت و یا کالایی اطلاق می‌شود که قابلیت نگهداری و افزایش دارد.

مفهوم سرمایه را در رویکرد سنتی می‌توان در آرای مارکس دنبال کرد. در نظریه وی، سرمایه، بخشی ارزش اضافی است که سرمایه‌داران از گردش کالاها و پول در فرآیند تولید و مصرف به دست می‌آورند. در مفهوم کلاسیک، سرمایه نظریه‌ای در مورد روابط اجتماعی استثماری بین دو طبقه است. از دهه ۱۹۶۰ به این سو شاهد ظهور نظریه‌های نوین سرمایه، از قبیل سرمایه انسانی، فرهنگی و اجتماعی بوده‌ایم (توسلی و موسوی ۱۳۸۴).

همان‌طور که آدام اسمیت تمامی ذخایر ثابت، توانایی‌های مفید و تمام ساکنان آن کشور را به‌عنوان سرمایه نام می‌برد؛ جاستین نیز چهار نوع از سرمایه‌های ثابت را به شرح زیر طبقه‌بندی می‌کند:

۱. وسایل و تجهیزات مفید که ابزار تجارت هستند؛
۲. ساختمان به‌عنوان وسیله‌ای برای کسب درآمد؛
۳. بهبود و توسعه زمین؛
۴. به دست آوردن توانایی‌های مفید از تمامی کارکنان.

بورديو نیز از مفهوم سرمایه برای قشربندی اجتماعی استفاده کرده است. او میزان برخورداری کنشگران را از نوع سرمایه ملاک دارایی افراد در نظام طبقه‌بندی اجتماعی می‌داند. وی معتقد است ساختار ذهنی در هر فرد و موقعیتی که تحت عنوان میدان یا زمینه در اجتماع، تحت اختیار اوست، به میزان بهره‌مندی او از انواع سرمایه بستگی دارد (حسن‌زاده ثمرین و دیگران ۱۳۸۹).

۲-۲. مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از مباحث جدید در حوزه علوم اجتماعی و علوم سیاسی خصوصاً مباحث توسعه است. ظاهراً بحث سرمایه اجتماعی را، اولین بار قبل از سال ۱۹۱۶، هانی فان، از دانشگاه ویرجینیای غربی (در آمریکا) مطرح کرد؛ اما علی‌رغم اهمیت آن در تحقیقات اجتماعی، سال ۱۹۶۱ جین جاکوبز در برنامه‌ریزی آن را به کار گرفت و در آن زمان بود که شکل جدی به خود گرفت.

«فرانسیس فوکویاما» سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی می‌داند که اعضای گروهی که همکاری و تعادل میانشان مجاز است در آن سهیم هستند (فوکویاما ۱۳۷۹: ۱۱).

فیلد معتقد است که این نوع از سرمایه در واقع حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی نظیر اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی متقابل، گروه‌های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده و کار گروهی در یک نظام اجتماعی است. ایده محوری آن را در واژه «روابط» می‌توان خلاصه کرد که با عضویت در شبکه‌ها و مجموعه ارزش‌های مشترک عملیاتی می‌شوند (فیلد ۱۳۸۶: ۱۰).

پوتنام نیز یکی دیگر از محققین اخیر سرمایه اجتماعی است که سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع می‌شود و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد.

۳. پیشینه تجربی پژوهش

در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر، تاکنون هیچ تحقیقی با این عنوان و با این هدف کار نشده است؛ حال اگر بخواهیم مروری بر پژوهش‌هایی که به نوعی قرابت و نزدیکی موضوعی با پژوهش حاضر که قبلاً به رشته تحریر درآمده‌اند، داشته باشیم، می‌توان به تحقیقات زیر اشاره نمود:

- زمانی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «شناسایی مؤلفه‌های شناختی سرمایه اجتماعی از دیدگاه امام خمینی»، بیان نموده‌اند که خدامحوری، اسلام محوری، اعتماد، قانون‌گرایی، خدمت به خدا و اعتقاد به نظارت الهی، مهم‌ترین مؤلفه‌های بعد شناختی سرمایه اجتماعی در بیانات امام خمینی بوده است.

- کریمی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «طراحی مدل مفهومی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر نظام اسلامی» بیان نموده‌اند که سرمایه اجتماعی موضوعی بین‌رشته‌ای است که در سال‌های اخیر به‌طور روزافزونی صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف علوم به‌ویژه مدیریت و اقتصاد به آن توجه کرده‌اند. در نتیجه با مطالعه مؤلفه‌ها و خرده مؤلفه‌های مطرح شده درباره سرمایه اجتماعی که شامل ابعاد ساختاری، ارتباطی و شناختی است، سعی شده است مدلی مناسب از این مؤلفه‌ها استخراج گردد.

- مصطفی زاده و صادقی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «طراحی مدل توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی» عنوان می‌نمایند که سرمایه اجتماعی مفهوم نسبتاً جدیدی است که امروزه در متون نظری مدیریت مورد توجه واقع شده است و نتایج پژوهش نشان داده است که توسعه سرمایه اجتماعی در دو بعد عینی و ذهنی و پنج مؤلفه فردی، گروهی، سازمانی، ساختاری و مدیریتی و بیست و هشت شاخص قابل دستیابی است.

- فتحی، یوسف (۱۳۹۰) در رساله دکتری خود با عنوان «سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی» با مرور نظریه صاحب‌نظران غربی و انسان‌شناسی امام به پنج مؤلفه بنیادین سرمایه اجتماعی دست یافته است. این پنج مؤلفه عبارت‌اند از: دین به‌عنوان نظام ارزشی و هنجاری، اعتماد اجتماعی و نهادی، مشارکت عمومی، اخوت اسلامی به‌عنوان شبکه روابط اجتماعی، الگوی رهبری امام خمینی.

عیوضی و فتحی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی» با بررسی ویژگی‌ها و الگوی رهبری امام خمینی، سرمایه اجتماعی حاصل از رابطه امامت و امت را عنصر اساسی در حفظ و تداوم نظام دانسته‌اند و تعاملات اجتماعی همگرایانه، مشارکت و اعتماد اجتماعی را از مؤلفه‌های اصلی سرمایه ذکر می‌کنند و به این نتیجه رسیده‌اند که رهبری ایشان در ایجاد آن‌ها نقش اساسی داشته است. زعامت و رهبری ایشان پایه وحدت، همگرایی، مشارکت و اعتماد اجتماعی بوده و به‌طور مداوم عاملیت همگرایی و پویایی را بازی کرده است.

- Fikret Sozibilir (2018) در مقاله‌ای با عنوان «تعامل سرمایه اجتماعی، خلاقیت و کارآیی در سازمان‌ها» نشان داده است که سرمایه اجتماعی بر خلاقیت و کارآیی سازمان تأثیر می‌گذارد. نتایج همچنین حمایت از تأثیر خلاقیت سازمانی بر رضایت سازمانی را نشان داده‌اند.

- Sanghoon Lee (2018) در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه اجتماعی و سلامت در سطح کشور» بیان کرده است که اثرات اجتماعی اقتصادی از سرمایه اجتماعی متفاوت است و وابسته به انواع سرمایه اجتماعی است.

- Kaustav Misra, Paul W. Grimes, Kevin E. Rogers (2013) در پژوهشی با عنوان «اثرات سرمایه اجتماعی بر عملکرد مدرسه: یک رویکرد مکانی» نشان داده است که وضعیت تأهل و پایگاه اجتماعی - اقتصادی دانش‌آموزان به‌طور معنی‌داری باعث کاهش عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان می‌شود. این تحقیق به درک اهمیت سرمایه اجتماعی از دیدگاه فضایی و هدایت سیاست‌گذاران در تخصیص منابع آینده کمک نموده است.

Ignacio Castro, Jose Roldan (2013) در مقاله‌ای با عنوان «مدل میانجی‌گری بین ابعاد سرمایه اجتماعی» بیان می‌دارد که ابعاد سرمایه اجتماعی به گونه‌ای به هم مرتبط هستند که ابعاد رابطه و منبع: (الف) به‌طور کامل تأثیر مرکزیت (بعد ساختاری) بر بازار سهام بین‌المللی و (ب) تأثیر قابل توجهی بر سهم بازار بین‌المللی هر شرکت دارند.

۴. روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و برحسب گردآوری اطلاعات، کیفی با رویکرد اکتشافی است. روش اصلی گردآوری داده‌ها در تحقیق حاضر فن مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته است که در آن محقق از قبل موضوعات و عناوین لازم را برای پوشش دادن به اطلاعات آماده می‌کند، ولی پرسش‌ها به‌صورت باز و کلی هستند؛ یعنی از قبل تهیه نمی‌شوند و جریان مصاحبه تا حد زیادی متکی بر پرسش‌هایی است که خود به‌خود در تعامل مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده پیش می‌آیند که در این پژوهش پس از ۵۰ مصاحبه با اساتید و خبرگان در حوزه دیدگاه‌های امام خمینی و سرمایه اجتماعی، پژوهشگر به اشباع رسیده است. با توجه به اینکه در این مطالعه، مبنای تحقیق بر اساس روش کیفی بوده و به‌طور خاص از راهبرد نظریه داده بنیاد استفاده شده، نمونه‌گیری نیز تابع قواعد همین روش بوده و به‌طور هدفمند و به شیوه گلوله برفی انجام شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش نیز از روش داده بنیاد استفاده شده است. در نظریه داده بنیاد، تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری انجام می‌شود و داده‌های مصاحبه‌ای و متنی کدبندی می‌شوند. کدبندی اطلاعات شامل سه مرحله است: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی یا انتخابی. در مجموع ۷۲ مفهوم، ۵۶۸ زیر مفهوم و ۱۹ مقوله مشخص شد که جهت ساماندهی داده‌های کیفی از نرم‌افزار maxqda10 کمک گرفته شد. در مرحله کدگذاری محوری، به‌منظور مرتبط کردن مقوله‌های اصلی به مقوله‌های فرعی، از الگوی پارادایمی استفاده شد تا شرایط علی، پدیده محوری، عوامل زمینه‌ای، متغیرهای مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها که اجزای کدگذاری محوری هستند، مشخص شوند. سپس از طریق کدگذاری انتخابی و بر اساس الگوی ارتباط شناسایی شده بین مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها در کدگذاری باز و محوری، مقوله‌ها به هم مرتبط شدند و نظام مربوط ارائه شد.

جدول (۱): لایه‌های پژوهش حاضر

مشخصات پژوهش حاضر	لایه‌های پژوهش
بنیادی- توصیفی- کاربردی	جهت‌گیری پژوهش
کیفی	روش پژوهش
تفسیری	فلسفه پژوهش
استقرائی	رویکرد پژوهش
روش نظریه داده بنیاد (استنباطی و معادلات ساختاری)	استراتژی پژوهش
اکتشافی-تأییدی	هدف پژوهش
از طریق روش مصاحبه نیمه ساختاریافته و مبانی نظری و تحلیل آن‌ها، بررسی اسناد و مدارک	شیوه گردآوری داده‌ها

۵. بحث و یافته‌های پژوهش

۵-۱. یافته‌های توصیفی

با توجه به یافته‌های توصیفی بخش جمعیت‌شناسی مصاحبه، در مجموع ۱۳ نفر (۲۶ درصد) پاسخ‌دهندگان زن و ۳۷ نفر (۷۴ درصد) آنان را مردان تشکیل داده‌اند. همچنین ۱ نفر از پاسخ‌دهندگان (۲ درصد) زیر ۳۰ سال، ۹ نفر (۱۸ درصد) ۳۰ تا ۴۰ سال، ۲۱ نفر (۴۲ درصد) ۴۰ تا ۵۰ سال و ۱۹ نفر (۳۸ درصد) ۵۰ سال به بالا داشتند. به لحاظ تحصیلات ۳۳ نفر (۶۶ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۱۷ نفر معادل ۳۴ درصد دارای تحصیلات دکترا بوده‌اند که در جدول زیر به خوبی مشخص گشته‌اند:

جدول (۲): مشخصات کلی پاسخگویان

تحصیلات		سن						جنسیت							
		۵۰ سال به بالا		۴۰-۵۰ سال		۳۰-۴۰ سال		زیر ۳۰ سال		زن	مرد				
دکترا	ارشد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد				
۴۴	۱۷	۶۶	۳۳	۳۸	۱۹	۴۲	۲۱	۱۸	۹	۲	۱	۲۶	۱۲	۷۴	۳۷

۲-۵. یافته‌های تحلیلی

به‌منظور دستیابی به داده‌هایی که بتواند اهداف پژوهش را جوابگو باشد، مصاحبه‌هایی عمیق و نیمه ساختاریافته با اساتید و صاحب‌نظران حوزه سرمایه اجتماعی و خبرگان در زمینه دیدگاه‌های امام خمینی انجام گردید. هر یک از مصاحبه‌ها بلافاصله مورد تحلیل قرار گرفت. در فرآیند تحلیل نظریه، داده‌های مصاحبه‌ای و متنی کدبندی می‌شوند که کدبندی اطلاعات شامل سه مرحله است: کدگذاری باز^۱، کدگذاری محوری^۲ و کدگذاری گزینشی یا انتخابی^۳. در ادامه هر یک از این مراحل تشریح می‌گردد.

کدگذاری باز

کدبندی باز در دو مرحله کدبندی اولیه و کدبندی ثانویه صورت می‌گیرد. کدبندی اولیه می‌تواند با کدگذاری سطر به سطر، عبارت به عبارت یا پاراگراف به پاراگراف داده‌ها انجام شود. به هر کدام از آن‌ها یک مفهوم یا کد الصاق می‌شود. در کدگذاری ثانویه با مقایسه مفاهیم، موارد مشابه و مشترک در قالب مقوله‌ای واحد قرار می‌گیرد؛ پس از استخراج مفاهیم، در کدگذاری ثانویه با مقایسه مفاهیم، موارد مشابه و مشترک در قالب مقوله‌ای واحد قرار می‌گیرد؛ بنابراین انبوه داده‌ها (کدها - مفاهیم) به تعداد مشخص و محدودی از مقوله‌های عمده کاهش می‌یابد.

1. Open Coding
2. Axial Coding
3. Selective Coding

در کدگذاری باز محقق با مرور و مطالعه خط به خط مصاحبه‌های انجام شده، مفاهیم و کدهای مشخص را استخراج نموده است. جهت این کار از نرم‌افزار maxqda10 که یک نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی است کمک گرفته شد. در مرحله اول ۷۲ کد و یا مفهوم مختلف استخراج گردید که در مجموع ۵۶۸ بار در مصاحبه‌ها تکرار شده بود که در جدول زیر آورده شده است:

جدول (۳): کدهای استخراجی از مصاحبه‌ها

ردیف	کد	مفهوم
۲۷	آموزه‌های دینی به‌عنوان ارزش متعالی، سبب بسترسازی و تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود.	توحید به خدا
۲۳	یکی از مؤلفه‌های شناختی سرمایه اجتماعی، ایمان به خدا است.	ایمان
۱۹	یکی از اساسی‌ترین و اصلی‌ترین عوامل ایجاد اعتماد در جامعه است و بلاشک تقوا سبب تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد.	تقوا
۱۹	اخلاص در نیت، بی‌ریایی در عمل و پرهیز از منت در انجام کار و صداقت در پندار، گفتار و کنش نقش مهمی در تعاملات اجتماعی دارد؛ زیرا افراد معتقد به خدا وقتی بر اساس اخلاص در عرصه‌های سه‌گانه مزبور در مسیر حل مشکلات اجتماعی دیگران گام برمی‌دارند و از هرگونه انگیزه و هدف مادی، شخصی و نفاق پرهیز می‌کنند، بیش از همه مورد اعتماد دیگران قرار می‌گیرند و دیگران به آن‌ها اعتماد می‌کنند؛ بنابراین، اگر در جامعه‌ای افراد از روی صداقت به تعامل با یکدیگر بپردازند بیش از هر جای دیگری در آن اعتماد وجود دارد.	اخلاص

ردیف	عنوان	نوع
۱۹	مسئولیت اجتماعی	یکی از اصول اجتماعی بنیادی موردنظر دین اسلام، اهتمام مسلمانان و مسئولیت‌پذیری آنان نسبت به همدیگر است که از آن به «تکافل اجتماعی» نیز تعبیر شده است؛ یعنی مسئولیت و تکالیفی که اعضای جامعه نسبت به همدیگر دارند.
۱۸	حقوق اجتماعی	یکی از مؤلفه‌های مهم توسعه سرمایه اجتماعی، آگاهی از حقوق اجتماعی یکدیگر و رعایت آن است.
۱۸	تربیت اجتماعی	سرمایه اجتماعی عوامل منفی و استرس‌زا را در زندگی کاهش داده و عاملی در جهت پیشرفت و رشد اجتماعی و ارتقای سرمایه انسانی است که منجر به تربیت اجتماعی می‌شود.
۱۷	خدمت به خلق	یکی از عوامل مؤثر در ایجاد سرمایه اجتماعی، خدمت به خلق و خدمت برای خداست.
۱۶	توجه به نظارت الهی در اعمال	توجه به نظارت الهی در همه امور پایه و اساس توسعه سرمایه اجتماعی است.
۱۶	رفع تبعیض	یکی از پیامدهای توسعه سرمایه اجتماعی، رفع تبعیض و برابری بین انسان‌هاست.
۱۶	هدایت اجتماعی	از ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است.
۱۵	آگاهی	شامل مجموعه افکار، عقاید و حساسیت نسبت به زندگی اجتماعی و سیاسی بوده و پیش‌شرط شناختی ضروری جهت توسعه سرمایه اجتماعی است.

فراوانی	ن.ز.	م
۱۵	مشارکت داشتن از عناصر توسعه سرمایه اجتماعی در یک جامعه محسوب می‌گردد.	مشارکت در انجمن‌های هنری، ادبی، ورزشی
۱۴	مهارت‌های ارتباطی این‌که فرد بتواند با دیگران ارتباط خوب و مؤثری ایجاد نماید و بدین شکل کار خود را پیش ببرد، این مهارت که بتواند دیگران را به سمت هدف‌ها و اصول جامعه رهنمون شود.	ارتباطات کاری مناسب
۱۴	می‌تواند از عناصر توسعه سرمایه اجتماعی باشد.	مشارکت در تشکلهای بسیج
۱۲	با توجه به اهمیت بسیار بالای دانشگاه در سرنوشت یک ملت، تشکیل گردهمایی و تشکلهای دانشجویی می‌تواند موجب تقویت سرمایه اجتماعی گردد.	تشکیل جلسات هم‌اندیشی در دانشگاه
۱۲	رعایت قانون و نظم موجب می‌شود جامعه از بی‌ثباتی و بی‌پروایی و هرج‌ومرج در امان بماند و با کم کردن هزینه‌ها، زمینه افزایش اعتماد و توسعه سرمایه اجتماعی را فراهم می‌آورد.	رعایت قانون
۱۲	سرمایه اجتماعی با مفهوم اخلاق و عدالت ارتباط داشته، مستلزم تأمل بر الزامات شکل‌گیری فعالیت‌های جمعی است. گام برداشتن در راستای افزایش رعایت عدالت در سازمان‌ها یکی از مهم‌ترین طرقی است که سازمان‌ها را یاری می‌دهد تا علاوه بر بهره‌مندی از مزایای عدالت سازمانی، بتوانند محیطی آکنده از سرمایه اجتماعی فراهم آورده و به دستاوردهای مهمی در این خصوص دست یابند.	رعایت عدالت

فراوانی	ق. (۱)	موضوع
۹	یعنی هر فرد خودش را در برابر دیگران مکلف به انجام وظایفش بداند	مسئول بودن در برابر دیگران
۹	باعث توسعه همکاری و تعاون و آگاهی از مسائل اجتماعی می‌گردد. که این عامل در افزایش سرمایه اجتماعی مؤثر است.	شرکت در مراسم اجتماعی
۹	سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد شبکه‌های اعتماد و پیوندهای گوناگون زمینه ایجاد توسعه اجتماعی و فرهنگی پایدار را فراهم می‌کند. میزان سرمایه اجتماعی در هر گروه یا جامعه‌ای نشان‌دهنده میزان اعتماد افراد به یکدیگر است	افزایش اعتماد و انسجام اجتماعی
۸	پیش‌زمینه رسیدن به توسعه اجتماعی در جوامع رعایت برابری و مساوات است.	رعایت برابری و مساوات
۸	سرمایه اجتماعی دسترسی به منابع اطلاعاتی را تسهیل کرده و لازمه دستیابی به توسعه سرمایه اجتماعی آگاهی و اطلاع از اخبار سیاسی کشور است.	اطلاع از اخبار سیاسی کشور
۸	منجر به بهبود کیفیت زندگی و در پی آن توسعه سرمایه اجتماعی خواهد شد.	کسب مهارت و آموزش
۸	اجرای قانون برای همه طبقات جامعه یکسان باشد.	مساوات در مقابل قانون
۸	هر چه اعتماد اجتماعی و تعهد اجتماعی در جامعه افزایش یابد و نیز تضاد خانواده کاهش یابد، افراد آن جامعه از سلامت روانی و شخصیتی مطلوب‌تری برخوردار خواهند شد.	نوع شخصیت

فراوانی	ن.ز.	م.ع.
۸	موجب تنظیم رویه‌هایی در بهبود سرمایه اجتماعی می‌شود.	برنامه‌های جامعه‌پذیری
۸	موجب تولید سرمایه اجتماعی و توسعه آن می‌گردد.	برگزاری جلسات آموزشی و اعتقادی
۸	سرمایه اجتماعی تأثیر معناداری بر اخلاق و ادب داشته و یکی از مهم‌ترین دلایلی که موجب نیل به توسعه می‌گردد توجه به اخلاق و تدوین اصول اخلاقی و پایبندی به آن اصول است.	اخلاق و ادب
۸	اصول مهم کرامت انسان‌ها را می‌توان در حوزه‌های احساس امنیت، عدالت و ... جستجو کرد و ارتباط معناداری بین کرامت و بهره‌وری نیروی انسانی دیده می‌شود.	حفظ کرامت انسان‌ها
۷	اینکه بدون توجه به نژاد و مذهب، موارد حیاتی‌تر را اولویت دهد	شرکت در فعالیت‌های عام‌المنفعه
۷	احترام گذاشتن به دیگران عامل دیگری است که در فرآیند ایجاد ارتباط نقش مهمی ایفا می‌نماید. این عامل می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سرمایه اجتماعی گردد.	احترام به دیگران (بزرگ‌ترها و زنان)
۷	درواقع اعتماد به مردم می‌تواند پایه و اساس توسعه در هر زمینه‌ای باشد.	اعتماد به مردم
۷	عرف پدیده‌ای است اجتماعی که به تنظیم روابط انسان‌ها و حفظ تفاهم و سازش بین آنان می‌پردازد. رعایت ارزش‌های یک جامعه و باور به رعایت عرف می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سرمایه اجتماعی باشد.	باور به رعایت عرف

فراغت	۹. (۱)	۳. مذہب
۶	این نهاد به‌عنوان واسطه‌ای بین مردم و دولت عمل می‌کند و می‌تواند موجب ارتقای سرمایه اجتماعی شود و با بالا رفتن سرمایه اجتماعی، میزان مشارکت افراد در سازمان‌های مردم‌نهاد افزایش می‌یابد.	شرکت در سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)
۶	نقش بسیار اساسی در رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی جامعه دارد.	حمایت از کارآفرینی
۶	یکی از زیرساخت‌های اجتماعی بسیار اساسی جهت دستیابی به توسعه است.	تسهیلات آموزشی-فراغتی
۶	نقش مراسم مذهبی در کاهش کشمکش‌های اجتماعی و تقویت ارتباط و همبستگی و نیز ارتقای سرمایه اجتماعی بسیار مهم است.	مشارکت در مراسم مذهبی
۶	در جوامع دارای سرمایه اجتماعی بالا، میزان آسیب‌ها و جرائم و ناهنجاری‌ها بسیار کمتر است.	پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، جرائم و ناهنجاری‌ها در جامعه
۶	تحصیلات و کسب دانش از عوامل مهم در تقویت سرمایه اجتماعی است.	تحصیلات
۶	مشارکت داشتن در سرنوشت جامعه از جمله انتخابات، موجبات توسعه سرمایه اجتماعی در جامعه را فراهم خواهد کرد.	شرکت در انتخابات
۶	معیاری جهت سنجش میزان توسعه‌یافتگی جوامع است.	تسهیلات آموزشی - فراغتی

فراوانی	ن.ز.	توضیح
۶		برنامه‌های آموزشی یکی از مسائل مهم در جهت پیشرفت و ترقی یک جامعه به حساب می‌آید و سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین منابعی است که در جوامع امروزی نقش بارزی را ایفا می‌کند و موجب ایجاد تغییر در نگرش‌ها و عملکرد گروهی افراد می‌شود.
۶		سرمایه اجتماعی موجب می‌شود که همکاری و مشارکت افراد در سیستم مدیریت مشارکتی جامعه و در محیط کار افزایش یابد.
۶		سرمایه اجتماعی که از شبکه روابط بین انسان‌ها به وجود می‌آید نقش زیادی در زندگی ما بازی می‌کند.
۵		رفتار شهروندی با سرمایه اجتماعی رابطه مستقیمی داشته و می‌تواند موجب کارآیی و بهره‌وری مدیریتی، تسهیل هماهنگی فعالیت‌ها و ... گردد.
۵		موجب احساس امنیت و در نتیجه توسعه اجتماعی جوامع می‌گردد.
۵		سرمایه اجتماعی با ابعاد اعتماد اجتماعی، شبکه و هنجار مشترک، تعاون و همکاری متقابل، انسجام و هم‌بستگی جمعی، همدلی و مشارکت و هویت جمعی، تأثیر مثبت و معنی‌داری بر خلاقیت و نوآوری دارد.
۴		باعث ایجاد انگیزه و بهبود عملکرد شده و در نهایت منجر به تصمیمات آگاهانه‌تر در مسیر پیشرفت خواهد شد.
۴		امر به معروف و نهی از منکر به مثابه دو اصل اصلاح‌جویی و مبارزه دائم با فساد، از اصول زیربنایی دیگر اسلام هستند که افراد را به مشارکت اجتماعی و بالاتر از آن، به نظارت و کنترل اجتماعی ملزم می‌نمایند.

ردیف	نقش	توصیف
۴	وجود روحیه تعاون	انسان به حکم اجتماعی بودن، در جهت آسایش و تأمین آرامش و امنیت خود، به دیگران نیازمند است و همین نیازها او را در جهت تعاون و مشارکت با دیگران ترغیب، تشویق و گاه مجبور می‌کنند.
۴	سکوت نکردن در برابر ستم	از جمله اصول تکلیف‌گرایی است که فرد خود را مکلف به انجام تکالیف و وظایفش بکند.
۴	باور به امنیت اجتماعی	بیگمان استقرار امنیت از جمله بحث‌های مهم و مبنایی در سازمان‌دهی امور و انتظام در کارهای حکومتی است چراکه بدون وجود امنیت، انتظار تحقق توسعه بسیار ناپسند است.
۴	سکوت نکردن در برابر برنامه‌های آمریکایی	این که فرد به اصول پایبند باشد و خود را عضوی از جمعیت بداند.
۴	داشتن وجدان کاری	دانشگاه به‌عنوان عامل کلیدی توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... نقش حیاتی در امر آموزش منابع انسانی داشته، در همین راستا نیروی انسانی ماهر و با وجدان کاری لازمه این توسعه است.
۳	اشتغال	افراد در مشاغل اجتماعی‌تر، از میزان سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند.
۳	شرکت در انجمن‌های محلی	اگر در سازمانی ارتقا مرتبه و گرفتن پست‌های بالای سازمانی به‌جای ضابطه، رابطه و آشنایی از هر نوع آن با مدیران باشد طبیعی است که در این چنین سازمانی این ساختار اجازه بروز و ظهور به کارکنان خود نداده و آن‌ها را دلسرد می‌کند.
۳	باور به صداقت و درستی	راستی و صداقت به‌خوبی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سرمایه اجتماعی در جوامع گردد.

فرآیند	ن.ز.	م.ع.
۳	حس همکاری و کمک به دیگران بسترساز توسعه سرمایه اجتماعی باشد.	باور کمک به دیگران و کمک گرفتن از دیگران
۳	انسان موجودی اجتماعی است و هر چه سرمایه اجتماعی و فرهنگی افراد افزایش یابد سوگیری آن‌ها در مسئولیت‌های اجتماعی افزایش می‌یابد.	باور به جمع به جای فرد
۳	بخش عمده سبک زندگی هر فرد توسط ارزش‌های وی شکل می‌گیرد.	ساده زیستی
۳	هر قدر محیط اجتماعی دارای سلامت بیشتری باشد، محیط اداری نیز متأثر از این موضوع از سلامت بیشتری برخوردار خواهد بود.	پرهیز از کارشکنی و فساد اداری
۳	دلالت بر میزان مقبولیت، کارآیی، رضایت و اعتمادی دارد که مردم نسبت به دولت، ادارات دولتی و کارکنان آن دارند. که خود زمینه‌ساز توسعه سرمایه اجتماعی است.	اعتماد به دولت
۳	مهم‌ترین هدف ایجاد شبکه‌های اجتماعی، افزایش مشارکت فرد در ارتباط با دیگران و انجام وظیفه او در قبال زندگی است که در نهایت منجر به توسعه سرمایه اجتماعی و سعادت بشر می‌شود.	اعتماد به شبکه‌های اجتماعی
۲	اعتماد دوطرفه بین مردم و جمعیت ایجاد می‌شود که در گرو منابع انسانی شایسته و متعهد است.	تکلیف گرایی
۲	عضو گروه خاص سیاسی - مذهبی نباشد.	عدم شرکت در مناقشه‌های سیاسی - مذهبی

فراوانی	ق. (ن)	م.ب.
۲	سرمایه اجتماعی هنجارها و ارزش‌های تقسیم‌شده است که همکاری جمعی و همبستگی را توسعه می‌دهد.	همبستگی
۲	مشورت و مشارکت دادن دیگران در تصمیمات جمعی در امور مهم سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و به بیان مختصر، آنچه به سرنوشت جامعه مربوط است، از مهم‌ترین مسائلی است که اسلام آن را با دقت و اهمیت خاصی مطرح نموده است.	مشورت
۲	لازمه دستیابی به توسعه سرمایه اجتماعی، وجود منابع انسانی معتقد و متدین است و دانشگاه به‌عنوان عاملی کلیدی نقش بسیار حیاتی در امر آموزش سرمایه انسانی ایفا می‌کند.	منابع انسانی معتقد و متدین
۲	مشارکت در شبکه‌های اجتماعی موجب افزایش کیفیت زندگی شده که از پیامدهای توسعه سرمایه اجتماعی است.	مشارکت در شبکه‌های اجتماعی
۲	نقش سرمایه اجتماعی در تأمین امنیت اجتماعی چه از جهت جلوگیری از بروز ناهنجاری‌ها و انواع جرائم اجتماعی و به تبع و در کنار آن از جهت زمینه‌سازی مشارکت مثبت و فعال فرد در زندگی اجتماعی می‌تواند مؤثر باشد. امنیت اجتماعی پایدار در شرایطی شکل می‌گیرد که سرمایه اجتماعی به میزان بالایی وجود داشته باشد.	احساس امنیت اجتماعی
۲	اثربخشی سرمایه اجتماعی در پرتو فراهم کردن محیط کار مناسب و زمینه ارتباط و همکاری با دیگر اعضا و مشارکت در امور و مسائل مربوطه است.	محیط کاری مناسب

همان گونه که بیان شد پس از استخراج مفاهیم، در کد گذاری ثانویه با مقایسه مفاهیم، موارد مشابه و مشترک در قالب مقوله‌ای واحد قرار می‌گیرد؛ بنابراین انبوه داده‌ها (کدها - مفاهیم) به تعداد مشخص و محدودی از مقوله‌های عمده کاهش می‌یابد.

در جدول ذیل تلاش شده است تا مفاهیم مشابه و مشترک با مقوله واحد جایگزین شود و مقوله‌های اصلی تحقیق مشخص شود:

جدول شماره (۴): مقوله‌بندی کدها

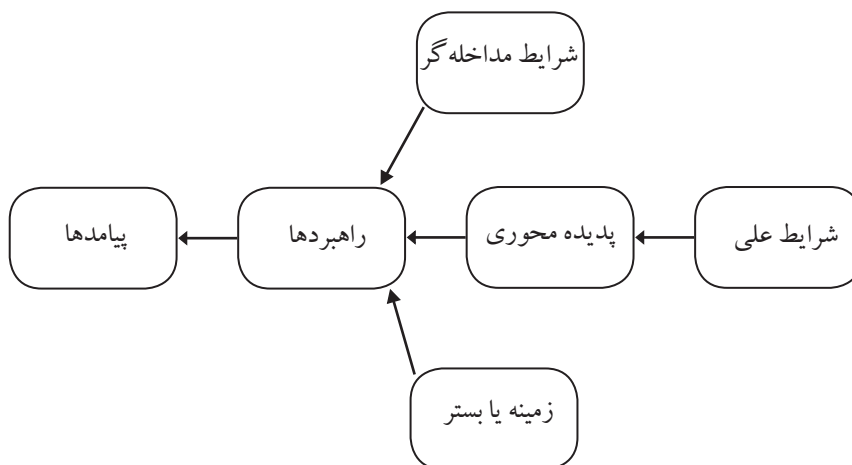
مفاهیم مرتبط	مقوله
اعتقاد به خدا، ایمان، تقوا، اخلاص، تکلیف گرایی، سکوت نکردن در برابر ستم، سکوت نکردن در برابر برنامه‌های آمریکایی	خدایمحموری
هدایت اجتماعی، تربیت اجتماعی، سئولیت اجتماعی، حقوق اجتماعی، اسلام و سعادت بشریت	اسلام محوری
افزایش اعتماد و انسجام اجتماعی، اعتماد به اکثریت مردم، اعتماد به اخبار رسانه‌ها، اعتماد به دولت، ... آگاهی، باور به صداقت و درستی، باور به کمک به دیگران و کمک گرفتن از آنها	افزایش اعتماد
پرهیز از کارشکنی و فساد اداری، رعایت قانون، رعایت عدالت، عدم شرکت در مناقشه‌های سیاسی، مساوات در مقابل قانون	قانون‌گرایی
ساده زیستی، توجه به نظارت الهی در اعمال، خدمت به خلق	خدمت برای خدا و اعتقاد به نظارت الهی
منابع انسانی متدین و معتقد، وجود روحیه تعاون، توجه به مصلحت عامه، حفظ کرامت انسان‌ها، سیستم مدیریت مشارکتی، برنامه‌های آموزشی مرتبط، تحصیلات، پرهیز از کارشکنی و فساد اداری	بهبود منابع انسانی
باور به جمع به جای فرد، مسئول بودن در برابر دیگران، مسئولیت اجتماعی، وجود روحیه تعاون، باور کمک به دیگران و کمک گرفتن از دیگران	مسئولیت‌پذیری
مشارکت انجمن‌های هنری، ادبی، ورزشی و تفریحی دانشگاه، تشکل‌های بسیج، شرکت در مراسم اجتماعی، مشارکت در مراسم مذهبی، شرکت در فعالیت‌های عام‌المنفعه	افزایش مشارکت
باور کمک به دیگران، کمک گرفتن از دیگران، شرکت در مراسم اجتماعی، ایجاد حس دوستی و همکاری بین مردم، ارتباطات کاری مناسب، شبکه ارتباطی	بهبود روابط اجتماعی

بهبود اخلاق حرفه‌ای	میزان باور به صداقت و درستی، باور به عدالت، داشتن وجدان کاری، اخلاق و ادب، نوع شخصیت
آگاهی عمومی	اطلاع از اخبار سیاسی کشور، برگزاری جلسات آموزشی و اعتقادی، تشکیل جلسات هم‌اندیشی در دانشگاه
هنجارها	احترام به دیگران، باور به رعایت عرف، رعایت قوانین، ...
حفظ ارزش‌های اسلامی	خلافت، نوآوری، حفظ کرامت انسانی، احترام به دیگران، پایبندی به ارزش‌های جامعه، برنامه‌های جامعه‌پذیری
بهبود کیفیت زندگی	محیط کار مناسب، رفع تبعیض، رعایت برابری و مساوات، مشارکت در شبکه‌های اجتماعی، کسب مهارت‌ها و آموزش، شرکت در انجمن‌های محلی، شرکت در سازمان‌های مردم‌نهاد، اشتغال
بهبود زیرساخت‌های اجتماعی	رفتار شهروندی، حمایت از کارآفرینی، تسهیلات آموزشی - فراغتی، تسهیلات درمانی - بهداشتی
امنیت	باور به امنیت اجتماعی، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، جرائم و ناهنجاری‌ها در جامعه
ارزیابی مؤثر و مداوم سرمایه اجتماعی در دانشگاه و جامعه	ارزیابی مؤثر عملکرد و ثبت بازخورد
دین و ایدئولوژی	باور به امر به معروف و نهی از منکر، باور به کرامت انسانی، باور به صداقت
افزایش انسجام اجتماعی	همبستگی، شرکت در انتخابات، بهبود روابط متقابل

کدگذاری محوری

در کدگذاری محوری (نظریه پرداز داده بنیاد)، پژوهشگر یک مقوله از مرحله کدگذاری باز را انتخاب کرده و آن را در مرکز فرآیندی که در حال بررسی آن است، قرار می‌دهد (به عنوان پدیده مرکزی) و سپس، دیگر مقوله‌ها را به آن ربط می‌دهد. این مقوله‌های دیگر عبارت‌اند از: «شرایط علی»، «راهبردها»، «شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر» و «پیامدها». این مرحله شامل ترسیم یک نمودار است که «الگوی کدگذاری» نامیده می‌شود. در این الگو، شش جعبه (یا مقوله) از اطلاعات وجود دارد:

شرایط علی: مقوله‌هایی مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری تأثیر می‌گذارند.
 زمینه: شرایط خاصی که بر راهبردها اثر می‌گذارند.
 مقوله محوری: یک صورت ذهنی از پدیده‌ای که اساس فرآیند است.
 شرایط مداخله‌گر: شرایط زمینه‌ای عمومی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند.
 راهبردها: کنش‌ها یا برهم‌کنش‌های خاصی که از پدیده محوری منتج می‌شود.
 پیامدها: خروجی‌های حاصل از استخدام راهبردها.

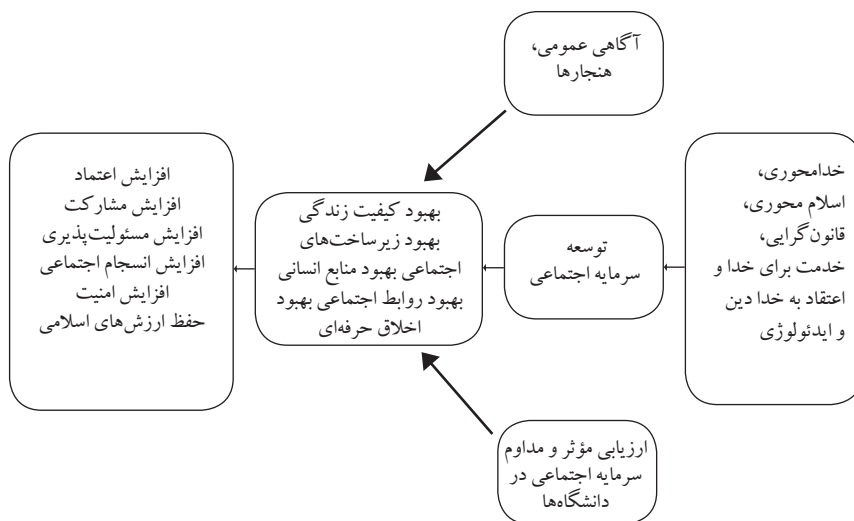
نمودار شماره (۱): الگوی کدگذاری

با توجه به موضوع اصلی مصاحبه و موضوع مورد مطالعه، پدیده محوری این پژوهش، توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌هاست. شرایط علی مقوله‌هایی هستند که بر پدیده محوری تأثیر می‌گذارند. در این پژوهش خدامحوری، اسلام محوری، قانون‌گرایی، خدمت برای خدا و اعتقاد به خدا و دین و ایدئولوژی عواملی هستند که از زیرساخت‌ها و ملزومات توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها می‌باشند و در شرایط علی کدبندی محوری شده‌اند. به عبارت دیگر، یکی از ملزومات اساسی دستیابی به این عوامل، توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌هاست. بهبود کیفیت زندگی، بهبود زیرساخت‌های اجتماعی، بهبود منابع انسانی، بهبود روابط اجتماعی و بهبود اخلاق حرفه‌ای پنج مقوله اصلی این پژوهش هستند که به عنوان راهبردهای اصلی توسعه سرمایه اجتماعی انتخاب شده‌اند. به عبارت دیگر جهت توسعه سرمایه اجتماعی باید این ابعاد توسعه و بهبود یابند.

آگاهی عمومی، هنجارها دو مقوله‌ای هستند که به‌عنوان مداخله‌گر بر راهبردها تأثیر می‌گذارند و ارزیابی مؤثر و مداوم سرمایه اجتماعی در دانشگاه و جامعه به‌عنوان مقوله زمینه‌ای توسعه سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

پیامدها، خروجی حاصل از استخدام راهبردهای مناسب در سرمایه اجتماعی و ارزیابی مداوم و مؤثر آن است. در این پژوهش مقوله‌های افزایش اعتماد، افزایش مشارکت، افزایش انسجام اجتماعی، افزایش مسئولیت‌پذیری و حفظ ارزش‌های اسلامی از پیامدهای استخدام راهبردهای مناسب در توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌هاست.

بنابراین، الگوی کدگذاری توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها در نمودار زیر نشان داده شده است:

نمودار شماره (۲): الگوی کدگذاری توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها

کدگذاری انتخابی یا گزینشی

در کدگذاری گزینشی بر اساس مدل مرحله قبل، گزاره‌ها یا توضیحاتی ارائه داده می‌شود یا داستانی را شکل می‌دهد که طبقات مدل را به یکدیگر مرتبط می‌سازد. «کدگذاری انتخابی»، فرآیند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست. در این مرحله از کدگذاری گراند تئوری، یک نظریه از روابط فی‌مابین مقوله‌های موجود در مدل کدگذاری محوری را به نگارش درمی‌آورد.

با توجه به جایگاه ویژه دانشگاه و رسالت آن در توسعه سرمایه اجتماعی، یکی از ابزارهای مهم برای رسیدن به این اهداف و رسالت‌ها، نقش دانشگاه و دانشجو است. دانشجو در دانشگاه و محیط جامعه نقش بسزایی در توسعه سرمایه اجتماعی دارد و از طریق زیرساخت‌های مهم شامل خدامحوری، اسلام محوری، قانون‌گرایی، خدمت برای خدا و اعتقاد به خدا و پابندی به دین و ایدئولوژی این امر محقق خواهد شد. خدامحوری شامل توحید به خدا، ایمان، تقوا، اخلاص، تکلیف‌گرایی، سکوت نکردن در برابر ستم و سکوت نکردن در برابر برنامه‌های آمریکایی خواهد بود و اسلام محوری نیز شامل هدایت اجتماعی، تربیت اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، حقوق اجتماعی و سعادت بشریت است. یکی دیگر از زیرساخت‌ها، قانون‌گرایی است که شامل ابعاد پرهیز از کارشکنی و فساد اداری، رعایت قانون، رعایت عدالت، عدم شرکت در مناقشه‌های سیاسی، مساوات در مقابل قانون است. خدمت برای خدا و اعتقاد به خدا از دیگر زیرساخت‌های توسعه سرمایه اجتماعی است که شامل ساده زیستی، توجه به نظارت الهی در اعمال، خدمت به خلق، تکریم ایتم و کمک به مستمندان است. پابندی به دین و ایدئولوژی از جمله زیرساخت‌های اساسی در دستیابی به توسعه سرمایه اجتماعی است که دستیابی به آن در گرو باور به امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، باور به کرامت انسانی و باور به صداقت است و همه این موارد منجر به توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه و جامعه خواهد شد که از طریق راهبردهای بهبود کیفیت زندگی، بهبود زیرساخت‌های اجتماعی، بهبود منابع انسانی و بهبود روابط اجتماعی محقق خواهند شد که از جمله پیامدهای تحقق آن می‌توان به افزایش اعتماد، افزایش مشارکت، افزایش مسئولیت‌پذیری، افزایش انسجام اجتماعی و در نهایت حفظ ارزش‌های اسلامی اشاره نمود.

در مجموع می‌توان گفت اصول خدامحوری، اسلام محوری، قانون‌گرایی، اعتقاد به خدا و خدمت برای خدا و نیز پابندی به دین و ایدئولوژی نیازمند توسعه سرمایه اجتماعی است.

۶. جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

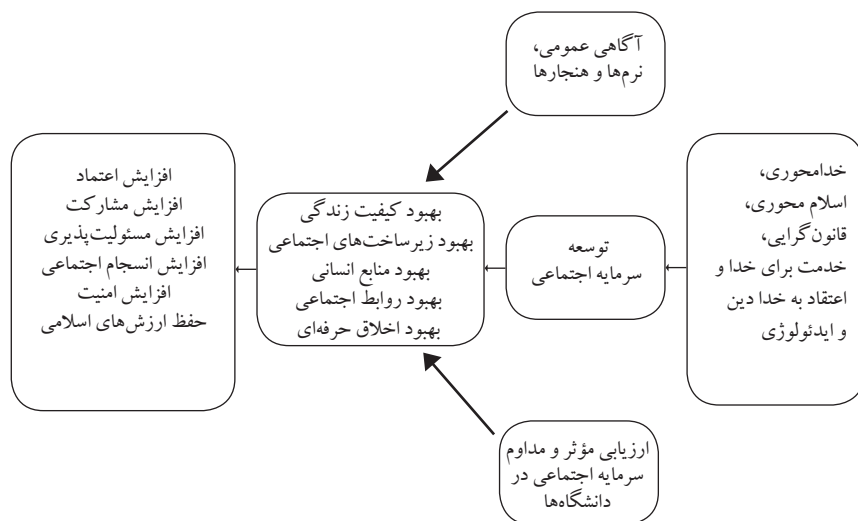
پژوهش حاضر در پی واکاوی و مذاقه مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر امام خمینی به رشته تحریر درآمده است؛ چراکه سرمایه اجتماعی پدیده‌ای است که حاصل تأثیر نهاد‌های اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است و در واقع یکی از فاکتورهایی است که نقش بسیار مهم‌تری از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در جوامع ایفا می‌نماید و در غیاب این سرمایه، سایر سرمایه‌ها نیز اثربخشی خود را از دست می‌دهند. لذا در

این میان، نیز بدون شک نمی‌توان از نقش مراکز آموزشی و در رأس آن‌ها دانشگاه‌ها در ایجاد چنین سرمایه‌ای غفلت نمود؛ چرا که دانشگاه‌ها، کانون اصلی تربیت نیروی انسانی متخصص و آموزش دیده هستند که با برخورداری از ایده‌ها و اندیشه‌های نو هر لحظه در جریان‌های حیاتی جامعه نیروی نوینی را تزریق می‌کنند و به عبارتی می‌توان اذعان نمود که در واقع بهترین مکان برای پرداختن و تئوریزه کردن چنین ایده‌هایی دانشگاه‌ها هستند؛

چنانچه اهمیت این موضوع از منظر امام خمینی به حدی گسترده و وسیع است که ایشان در مورد اهمیت دانشگاه‌ها اشاره می‌کنند که دانشگاه اگر نقش واقعی خود را نداشته باشد، همه چیز مملکت از دست خواهد رفت. ایشان در جمله‌ای دیگر اهمیت این مسئله را بار دیگر گوشزد کرده‌اند: «اگر دانشگاه را ما سست بگیریم و از دست ما برود، همه چیزمان از دستان رفته است» (امام خمینی ۱۳۸۵ ج ۸: ۱۴۱).

بنابراین در این راستا و در جهت تحقق هدف نهایی پژوهش که بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر امام است، از روش نظریه داده بنیاد استفاده شده است که به منظور دستیابی به داده‌هایی که بتواند اهداف پژوهش را جوابگو باشد، مصاحبه‌هایی عمیق و نیمه عمیق ساختاریافته‌ای با اساتید و خبرگان در حوزه دیدگاه‌های امام خمینی و سرمایه اجتماعی انجام گرفت. هر یک از مصاحبه‌ها بلافاصله مورد تحلیل قرار گرفت و در فرآیند تحلیل نظریه، داده‌های مصاحبه‌ای و متنی کدبندی گردیدند. کدبندی اطلاعات شامل سه مرحله بوده است: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی یا انتخابی. با مراجعه به کدهای اولیه استخراج شده از مصاحبه‌ها، کدهایی که به موضوعی مشترک اشاره داشتند، گروه‌بندی شدند و مفاهیم را ساختند و از مقایسه و طبقه‌بندی آن‌ها نیز مقوله‌ها تعیین شدند. در مجموع ۷۲ مفهوم، ۵۶۸ زیر مفهوم و ۱۹ مقوله مشخص شد. در مرحله کدگذاری محوری، به منظور مرتبط کردن مقوله‌های اصلی به مقوله‌های فرعی، از الگوی پارادایمی استفاده شد تا شرایط علی، پدیده محوری، عوامل زمینه‌ای، متغیرهای مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها که اجزای کدگذاری محوری هستند، مشخص شوند. سپس از طریق کدگذاری انتخابی و بر اساس الگوی ارتباط شناسایی شده بین مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها در کدگذاری باز و محوری، مقوله‌ها به هم مرتبط شدند و نظام مربوط ارائه گردید؛ چنانچه به عنوان جمع‌بندی پژوهش حاضر، نخست می‌توان به مدل ذیل اشاره نمود و سپس به ارائه پیشنهادهایی برای تحقق اهداف مذکور پرداخت:

نمودار شماره (۳): الگوی نهایی توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با تأکید بر دیدگاه‌های امام خمینی

پیشنهادها

در راستای توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها، با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌گردد:

- تشکیل شبکه‌های دانشی (متشکل از اساتید و دانشجویان)؛
- تشکیل جلسات تصمیم‌گیری مشارکتی و انجام پروژه‌های علمی مشترک؛
- افزایش یادگیری مهارت فردی در بین دانشجویان و کارکنان دانشگاه؛ نتیجه این یادگیری منجر به توانمندسازی کارکنان و نیز دانشجویان در انجام وظایف شده و از سویی باعث افزایش انسجام بین آن‌ها می‌گردد.
- درک نیازهای دانشجویان؛
- به اشتراک گذاشتن تجربیات و مهارت‌ها؛
- پذیرش ایده‌ها و استقبال از خلاقیت‌ها؛
- جلب اعتماد و تعهد؛
- تشکیل تیمی جهت حل تعارضات در محیط دانشگاه؛
- تشویق به انجام خدمات داوطلبانه از جمله فضاسازی برای مشارکت فعالانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) با هدف افزایش حس مسئولیت‌پذیری در جوانان؛ تقویت مسئولیت اجتماعی

- در جوانان منجر به استحکام و رشد ارزش‌ها، اصول و تعهدات در فرد و جامعه می‌شود.
- توجه به نظرات و دیدگاه‌های متفاوت دانشجویان و کارمندان دانشگاه و به کارگیری آن‌ها در عمل تا حد امکان؛
- بیان روشن و شفاف ارزش‌ها، فرهنگ، رسالت و چشم‌انداز دانشگاه برای دانشجویان، اساتید و کارکنان دانشگاه؛
- برنامه‌ریزی فعالیت‌های دانشجویی با مدیریت صحیح امکانات و نیازها؛
- برنامه‌ریزی در جهت بهینه‌سازی ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در راستای اشاعه فرهنگ دینی و ملی؛
- برقراری روابط حسنه مدیران، اساتید و کارکنان دانشگاه با دانشجویان و همچنین فراهم نمودن جو و محیطی صمیمانه و دور از استرس مبتنی بر همکاری به جای رقابت؛
- توسعه و گسترش پایگاه‌های اطلاعاتی در سطح دانشگاه به منظور برخورداری از اطلاعات صحیح، روزآمد و سریع؛
- به کارگیری شاخص‌های تعیین شده به منظور درجه‌بندی و رتبه‌بندی دانشگاه‌ها به لحاظ میزان سرمایه اجتماعی و تقویت آن و نهایتاً ارزیابی کمی و کیفی دانشگاه؛
- دانشگاه‌ها بایستی دانشجویان را از لحاظ طرز تفکر انتقادی چنان مجهز نمایند که بتوانند در برابر انواع مختلف ابهام و چالش‌های محیطی تاب‌آوری داشته و توانایی تحمل شدايد و حل مسائل پیچیده جامعه را داشته باشند.
- سرفصل دروس در دانشگاه‌ها مرتبط با انواع دانش روز ارائه گردد و هرچند سال متناسب با تغییرات جامعه موردبازنگری قرار گیرد و انواع مختلف مهارت‌های بین فردی و فرهنگ حضور در شبکه‌های اجتماعی را به دانشجویان انتقال دهند.
- دانشگاه‌ها باید با تولید فیلم‌نامه، مستند و اجرای سخنرانی و برگزاری دفاتر مشاوره امکان انتقال دانش تولیدشده در دانشگاه را به جامعه فراهم نمایند.
- سازمان‌ها باید جهت رفع مسائل داخلی خود بدون سیاسی‌کاری از نظرات و ایده‌های خبرگان دانشگاهی بهره‌برداری کنند و دانشگاه‌ها نیز باید ترتیبی اتخاذ نمایند تا تحقیقات دانشگاهی به سمت‌وسوی نیازهای جامعه سوق داده شوند.
- برای تحقق افزایش مشارکت، کار تیمی تشویق و دانشجویان به کارهای تیمی و گروهی ترغیب شوند.
- تشویق و تقویت روابط اجتماعی میان واحدها، افراد و همکاری‌های گروهی در دانشگاه؛

- تلاش برای ایجاد فرهنگ حمایتی از راه طراحی نظام‌های تشویقی و انگیزشی برای تقویت خلاقیت، نوآوری، یادگیری و توسعه منابع انسانی دانشگاه؛
- تدوین طرح کوتاه‌مدت، میان‌مدت و درازمدت توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با توجه به نیازها و هویت فرهنگی، ملی و دینی؛
- تعمیق هویت ایرانی - اسلامی دانشجویان، آگاه‌سازی آنان از پیشینه غنی فرهنگی و تمدن ایران اسلامی؛
- ترویج فرهنگ غنی قرآنی و بسط سیره نورانی ائمه معصومین^(ع).

منابع

- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵) *صحیفه امام* (دوره ۲۲ جلدی)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم.
- توسلی، عباسعلی و مرضیه موسوی. (۱۳۸۴) مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه‌های اجتماعی، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۶.
- حسن‌زاده ثمرین، تورج. (۱۳۸۹) *طراحی و تبیین مدل سرمایه اجتماعی به‌منظور دستیابی به تعالی سازمانی در شهرداری*، رساله دکترا، تهران: دانشگاه تهران پردیس قم.
- زمانی، عباس؛ اکبر رستمی خوراسگانی، سید هاشم گلستانی و آذر قلی زاده. (۱۳۹۷) شناسایی مؤلفه‌های شناختی سرمایه اجتماعی از دیدگاه امام خمینی^(ره)، *فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی*، سال هفتم، شماره ۲.
- شجاعی باغبینی، محمدمهدی. (۱۳۸۷) *مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی*، ترجمه مجموعه مقالات، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- عیوضی، محمدرحیم؛ یوسف فتحی. (تابستان ۱۳۹۰) «رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی^(س)»، *پژوهشنامه متین*، دوره ۱۳، شماره ۵۱، صص ۸۳-۶۱.
- فتحی، یوسف. (۱۳۹۰) *سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی^(ره)*، رساله دکتری، دانشگاه معارف اسلامی.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۷۹) *پایان نظم*، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: شابک.
- فیلد، جان. (۱۳۸۶) *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضایی، تهران: انتشارات کویر.
- کریمی، میلاد؛ حسین خنیفر، و فائزه طاهری نژاد. (۱۳۹۴) «طراحی مدل مفهومی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر نظام اسلامی»، *فصلنامه سرمایه اجتماعی*، دوره ۲، شماره ۴.
- مصطفی‌زاده، معصومه و محمدرضا صادقی. (۱۳۹۳) «طراحی مدل توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی»، *فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی*، دوره ۱، شماره ۲.

- Dingaa, E. (2014). "Social capital and social justice". *Procedia Economics and Finance*, 8, 246-253.
- Fikret Sozibilir. (2018). The interaction between social capital, creativity and efficiency in organizations, *Journal: Thinking Skills and Creativity*, Volume 27, March 2018, Pages 92-100.
- Hamdan, H. Yusof, F. Azziyati Marzukhi, M. (2014). "Social Capital and Quality of Life in Urban Neighborhoods High Density Housing". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 153, 169-179.
- Sanghoon Lee.(2018). Social capital and health at the country level, *Journal: The Social Science Journal*, Volume 55, Issue 1, March 2018, Pages 37-51.